

मनातली दिवाळी

■ सुधीर गाडगीळ

मोठा झोका घेत, १८५७ च्या
बंडाची कारणं पाठ करणं चालू
असतानाच नाकाशी चकलीचा वास
घोंघावायचा. सहामाही परीक्षेचा पोर्शन पूर्ण
न झाल्यानं पोटात कावरंबावरं व्हायला
लागलेलं असायचं. कधी एकदा परीक्षेचा
शेवटचा पेपर टाकतोय आणि
किल्ल्यासाठी माती आणायला धावतोय,
याचे वेध लागलेले असत. खरं तर
प्रगतिपुस्तकात तांबडी रेघ नको म्हणून
घोकंपट्टी चालू असायची. नाहीतर परीक्षेत
रस नव्हताच. हातात इतिहासाचं पुस्तक,
मनात गणिताच्या परवा येणाऱ्या पेपरातलं
प्रमेय आणि तोंडात शंकरपाळी चघळणं
असा मल्टी विचार प्रोग्रॅम दिवाळीपूर्वीच्या
दिवसांत चाले.

परीक्षा संपेपर्यंत स्वयंपाकघरात दुपारी
डोकवायला परवानगी नसे. कारण कधी
चकलीची चुरचुर, तर कधी बेसन
लाडवांचा घाणा तर एखाद्या दुपारी
विटकरी, दगडी पोळपाटावर शुभ्र
सपाटीच्या पुरीत सारण भरून कडेनं
चकतीचं चाक फिरवणं चालू असायचं.
एखादी करंजी किंवा कडबोळी
उचलण्यासाठी आपण हात हलकेच
परातीकडे न्यावा तर फटका बसे...
'गाढवा, नैवेद्य दाखवायच्या आधीच?
बाहेर जा बघू. उद्याच्या पेपराची तयारी
झाली का? जर मार्क कमी पडले तर
फटाके मिळणार नाहीत.'

बाबाछाप सहा फुलबाज्यांच्या पेट्या,
टिकल्यांचं नळकांडं, लवंगीचा हिरव्या
कागदातला एखादा पुडा. बस्स. एवढ्याशा
फटाक्यांसाठी अख्खी पुस्तकं वाचवायची
म्हणजे वैतागच. शिवाय आपल्या नावावर
घेतलेली, पण स्वतः उडवण्यासाठी

वापरात येणारी सुदर्शनचक्रं चुकूनही हातात धरायला मिळत नसत. आपटबार आणू या का? या प्रश्नाला पोलीस पकडतात असं उत्तर मिळे.

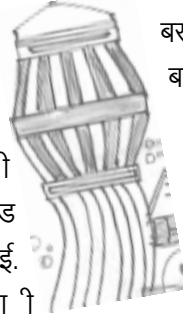
या प्रश्नाचं काय उत्तर दिलंस? आईनं पेपर हातात धरून विचारलेल्या या प्रश्नाकडे मुळीसुद्धा लक्ष नसे. भिकारदास मारुतीच्या जवळच्या पटांगणातला मातीचा ढीग डोळ्यासमोर असे. तो उपसण्यासाठी कुठलं उलथनं घ्यायचं, या सोप्याच प्रश्नानं मनात घेर धरलेला असायचा. ही घे पिशवी... आणि चटकन परत या... उगाच दोन तास मातीत नकोत या सूचनेचा ओझरता वारा कानावर घेत आई, चाळणी दे ना म्हणत आम्ही चाळणीसकट रस्त्याकडे धाव घेतलेली असायची.

घराच्या दरवाज्यापाशी कोपऱ्यात थापलेल्या चिखलमातीच्या डोंगरावर कुठलं पीक नरक चतुर्दशीच्या आधी येईल, हा गहन प्रश्न आळीवानं सोडवलेला असे. टेकडीच्या माथ्यावरचं महाराजाचं आसन कडक उन्हांनं ठकललं गेलेलं असलं तर त्यावर पाणी टाकण्याच्या भरात रात्री पेरलेला आळीव अवघ्या डोंगरावरून वाहात पायथ्याशी गोळा होई. पुन्हा आळीवाचं शिंपण करावं लागे.

किल्ल्याची खेळणी आणताना, टिकली उडवायची दगडी तोफ जास्त आवडल्याने आईच्या कमी झालेल्या बजेटात फक्त दोनचार मावळे आणि एखादं झोपडीवजा घरच हाती लागे. वर्षभरात कुणीतरी दिलेली किल्लीची चपटी मोटारही किल्ल्यावरच्या महाराजांच्या दरबारात दाखल होई. गेल्या वर्षीच्या मावळ्यानं माळ्याच्या वळचणीत वर्षभरात हात किंवा तंगडं मोडून घेतलेलं

असलं तर त्याची रवानगी मग गडावरच्या तोफेला बळी पडलेल्या, डोंगर उतारावरच्या आडव्या मृतप्राय शिपायात होई.

दिवाळीच्या सुट्टीसाठी पुण्याला आलेली मावशी किंवा आत्या, येताना एखादा रंग उडालेला बिबळ्या वाघ, सोंडेची तार तुटलेला हत्ती, किंवा गाडीतून येताना खूर निसटल्याने जमिनीवर न स्थिरावणारा घोडा घेऊन येई. या प्राणिसंग्रहालयाला डोंगरावर स्थान देण्यासाठी, दबा धरून ज । ग । ल । ग त . वाघोबासाठी एक दगड गुहा केली जाई.

मावळ्यांच्या बसण्याच्या बदलाव्या खालचा काढून काकांनी आवर्जून केलेलं पर्वतीचं कागदी मॉडेल माथ्यावरच बसू शकत असल्याने महाराजांनाही गडाच्या मथ्यावर आणावं लागे. पर्वतीवर उत्तररात्री मांजरानं उडी घेऊ नये म्हणून मॉडेलपाठी ठेवलेल्या पणतीनं त्या सुंदर कलाकृतीवर भाऊबीजेपर्यंत काजळी धरलेली असे. एकवेळ खरा किल्ला लढवणं सोपं गेलं असतं. पण या दिवाळीतल्या किल्ल्यापुढची मातीची विहीर देवदिवाळीपर्यंत पाण्यात विरघळू न देणं हा लढा अवघड जात असे.

दिवाळीपूर्वीची ही किल्ल्याची तयारी करण्यात भान हरपून जायचं. संध्याकाळी मानेला रंग लागली की मगच किती वेळा गेला कळे. बरं भान हरपणं म्हणजे तरी किती? तर कालातीत. पेशवाई पर्वती, सोळाव्या शतकातले महाराज आणि किल्लीची मोटार किंवा आगगाडी या

सान्यांना एकत्र नांदवताना काळाच्या गणितात नापास होणं क्रमप्राप्तच होतं.

किल्ल्याची उभारणी मार्गी लागली की झिरमुळ्या कागद आणि जाड काड्यांची शोधाशोध सुरू व्हायची. दरम्यान धाकट्या काकानं काड्यांच्या षटकोनाचा सांगाडा पुड्याचे दोरे बांधून पक्का करत आणलेला असे. भाताची खळ घरभर हात पुसत काकाच्या पुढ्यात ठेवली की हिरवा, तांबडा, निळा, पिवळा, पांढरा असे कागदांचे तुकडे काड्यांवर चढत. कंदिलात सोडण्यासाठी कुठल्या खोलीतला चाळीसचा बल्ब घ्यायचा यावर मोठ्या माणसांचा संध्याकाळभर खल चाले. वसुबारसेला लावायचाय ना, मग बघू असा पोक्त सल्ला येऊन चर्चा बंद पडे.

तोंडाचं बोळकं झालेला तहहयात शिंपी, मानेवरची टेप खाली खेचत उद्या दुपारी येतो म्हणत कपडे आणायला गेलेल्या आम्हा पोरानांच्या उत्साहाची बोळवण करून टाके. सगळ्यांचा एक गड्डा तागा त्याच्या मशीनशेजारीच पडलेला असे, पण त्याला बोलण्याची टाप नव्हती.

शाळेतल्या ७७७ साबण विक्री स्पर्धेत भाग घेतलेल्या मित्रानं तेलाची हिरवी बाटली घरी खपवलेली असे. तर चंदनाचा वास असलेला साबण आणि उटण्याचं पाकीट मासिक किराणा सामानाच्या ढिगाबरोबर घरी आलेलं असे.

फुलबाज्यांच्या सहा पेट्यातली उद्या उडवायची एक पेटी, एक टिकली डबी, दोन लवंगीमाळा, एक भुईचक्र अशा शिस्तशीर प्लॅनिंगचे फटाके नव्या कपड्यांशेजारी काढून ठेवीपर्यंत गाढ झोप लागायची. अरे, शेजारच्या बन्याकाकांनी पहिला अँटमबॉम्ब उडवला असं ओरडत खालचा विनय घरात शिरेपर्यंत गादीतून

ताडकन उठायला होई. दात घासण्यासाठी राखुंडी घायच्या आधीच रात्री काढून ठेवलेले फटाके बहिणीनं पळवले नाहीत ना, याचं पहिलं चेकिंग होई.

हजामतीमुळं बाहेरची थंडी मानेशी जास्तच झोंबू लागलेली असे. कधी एकदा मोरीत शिरतोय असं होऊन जाई. मोरीच्या छोट्याशा खिडकीतून आकाश दिसे, पत्र्यावरची कबुतरं दिसत. पण या थंडीच्या दिवसांत खिडकीबाहेर मिट्ट

काळोख. त्या काळोखाच्या पार्श्वभूमीवर बंबाखालची झाऱ्यावरची निखाऱ्यांची केशरी लाइन उजळून निघत असे. मला तो रंग फार आवडे. आजीचा भरडा हात तेल-उटणं अंगाखांद्यावरून पसरवू लागे. पहिली आंधोळ म्हणून बहिणीनं फुलबाजी मोरीच्या दारात धरलेली. इकडे वळावं तर बंबाचा विस्तव उडतोय, तिकडं वळावं तर फुलबाजीच्या फुलांची चकमक. अंग चोरून सुवासिक आंधोळ आटोपली की फुलबाजी उडवायची इतकी घाई उडे की दारुचा धूर घशात जाऊन ठसका लागे.

कोऱ्या शर्टाची सुती बटणं काज्यातून जाता जात नसत आणि आपली तर कपडे करून फटाके उडवण्याची घाई. तेवढ्यात नव्या पॅटवर किंवा फुलबाजीच्या पेटीवर तेलाची बाटली उपडी व्हायची. रागानं थैमान घालावं तर निदान दिवाळीच्या दिवशी तरी रडू नको या वाक्यानं तोंड दाबून बुक्क्यांचा मार.

रस्त्यावर उडणाऱ्या फटाक्यांशी खो-खो खेळत देवळात जाणं आणि मग सामुदायिक फराळ. फटाके-फराळ आणि

फर्मास कपडे अशी चैन असल्याने दिवाळीचा एक दिवस जरी भाकड निघाला तरी वाईट वाटे. भाऊबीजेच्या रात्री तर झोपण्यापूर्वी घराच्या खिडक्या लावून घेताना, मी रस्त्याच्या या टोकापासून त्या टोकापर्यंत सर्व घरांवरचे कंदिल-चांदण्या पुनःपुन्हा पाहून घेत असे. फटाक्यांच्या माळांची सरबत्ती कानांत साठवून ठेवत असे. एकदा खिडक्या लावल्या की, आनंदाचे दरवाजे उघडण्यासाठी पुन्हा वर्षभर पुढच्या

दिवाळीपर्यंत थांबावं लागणार असंच वाटे.

कित्येक वर्षे दिवाळीची ती शेवटली रात्र मी मनात घट्ट पकडून ठेवली होती. हळूहळू चकली-कडबोळी ही रोजच्या पार्टीत पूरक पदार्थ म्हणून डोकावू लागली. करंजी-लाडू बारमाही मिळू लागले. पक्वान्न तर वाढदिवसालाही करणं परवडू लागलं. रोज नव्यानं येणाऱ्या परफ्यूम्सनी तेल-उटण्याचं वार्षिक महत्त्व कमी केलं आणि बदलणाऱ्या ड्रेसडिझाईन्सनी दिवाळीतल्या शर्टाच्या नवेपणाची, नवलाईच संपुष्टात आणली. करमणुकींबरोबरच इतिहास-भूगोलाचं ज्ञान वाढावं म्हणून पूर्वी गोपाळ

हायस्कूलचे देशपांडे गुरुजी तिकीट लावून किल्ला दर्शन घडवत, धावणारी आगगाडी, उडणारं विमान, सर्वाधिक पावसाचं चेरापुंजी गाव सारं सारं त्या किल्ल्याच्या चौकटीत पाहायला मिळे. आता समरव्हेकेशनमध्ये थेट चेरापुंजीलाच जाता येत असल्याने किल्ल्याद्वारे ज्ञानदान थांबलं.

जुनं काही थांबलं वा बदललं म्हणून हे रडगाणं नाही. वेगानं बदलत असलेल्या नव्या जगाचे स्वागतच आहे. पण हे बदल

होत असताना मूळचा निखळपणा, भाबडेपणा, निर्व्याज आनंदही संपुष्टात येतोय की काय, याची चाहूल अस्वस्थ करते. म्हणजे असं पहा... सीझनल किल्ल्याद्वारे महत्त्वाची ऐतिहासिक ठिकाणं वा पर्यटनस्थळं दाखवण्यापेक्षा कायमची म्युझियम्स उभी राहतायेत ही उत्तम गोष्ट. पण चेहऱ्यावर मास्क घालून घराबाहेरच्या पायरीवर स्टुलावर उभं राहून बाबांचे मोठे होणारे

कपडे घालून... या.. या.. येथे किल्ला आहे. मोफत.. मोफत.. मोफत.. हे म्हणण्यात मजा होती. या अवतारात आईनंसुद्धा आपल्याला ओळखलं नाही याचा जो भाबडा आनंद होता... तो पुन्हा घेता येईल?

त्यामुळे जसं जसं वय वाढत गेलं आणि घरापासून, त्या बालपणापासून दूर दूर जात गेलो, तसतशी ती लहानपणची दिवाळी मनात आणखी रुतत गेली.

दिवाळीच्या दिवसांत घरापासून खूप दूर असलं की ती मनातली दिवाळी जागी होते.

सुधीर गाडगीळ